

DAMES EN HEREN: VAN DOMINANTE GRIJZE OUDJES, OVER ADELLIJKE LIEDEN NAAR JAN EN ALLEMAN

Luc Devriese

‘Dames en heren’. Oorspronkelijk hoorden die woorden thuis in de bovenste, de meest geachte regionen van ons bestel. Nu is dat helemaal anders, of toch bijna. In de mond van de gladde TV presentator lijkt de aanspreking bedoeld voor letterlijk iedereen, maar er zit nog altijd een distinctief in: iemand gedraagt zich als een heer of als een dame, of juist niet.

Als geen ander illustreert de verschuiving in gebruik en betekenis van deze woorden een evolutie in onze samenleving. In het hierna volgende bekijken we dat even ... en schrikken we toch wel een beetje van wat daar allemaal achter zit.

Grijs en oud en toch heersend

In een stukje waarin de inhoud en de maatschappelijke betekenis van de woorden ‘dame’ en ‘heer’ uitgebreid aan bod komen, moet meteen iets verteld worden over de oorsprong ervan. Het woord ‘heer’ is verwant met de Indo-Europese vormen van de term ‘grijs’. Een heer was een grijsaard. ‘Heerlijk’ was synoniem voor eerbiedwaardig. Het Latijnse en Romaanse ‘senior’, zoals in monsieur, mon seigneur, de Franse tegenhanger van ‘mijnheer’ die ook in sire en sir zit, is afgeleid van een ander stamwoord, maar het betekent net het zelfde: De Latijnse senex is een ouderling en senior is “oudere”, ‘ouder dan’. Ook een dergelijke figuur was in oorsprong een eerbiedwaardige (!) grijsaard, of toch iets dat in die richting ging.

En om het helemaal duidelijk te maken: bij een echte heer in de feodale betekenis van het woord, hoort een vazal, liefst meerdere. Het woord vazal is afkomstig uit het Keltische ‘gwas’ - verlatijnt tot ‘vassus’ - dat jongeman betekent. Tegenover de ‘senior’ (seigneur, heer) stond de ‘vassus’, ‘vasallus’ (vazal) of ook de ‘fidelis’, ‘homo’ en ‘miles’ (man of leenman, soldaat of ridder, allen gedeeltelijk synoniemen van vazal). Enkel bij vazal, de in deze context

belangrijkste term overigens, zien we duidelijk dat de leeftijd oorspronkelijk bepalend was voor het statuut.

En dan zijn er nog de dames. Het woord is een samentrekking van het Latijnse *domina*. De *domina* en de *dominus* regeerden over het huis (*domus*) en dat 'huis' betekende bij de Latijnen en ook veel later nog in de Middellandse Zee-landen, niet alleen alle materiële bezittingen maar ook de hele familiegroep, slaven inbegrepen. Dat geheel noemde men met hetzelfde stamwoord het *domein*. Het Engelse *lord* betekende in oorsprong hetzelfde, maar is afgeleid van een Oudengels woord¹.

Naar etymologie zijn ze verschillend, maar de afgeleide werkwoorden van zowel *heer* als van *domus* verraden waarover het eigenlijk gaat: een heer heerst en in de vroegere geleerdentaal, het Latijn, was het niet anders: een *dominus* domineert. In meer recente tijden wisten de bedenkers van de termen 'dominion' en 'Herrenvolk' trouwens ook wel wat ze op het oog hadden.

Er kan, hoe dan ook, geen twijfel over bestaan ... dat het gezag in lang vervlogen dagen, toen de mensen nog niet zo lang leefden als nu en alles nog niet zo snel ging, de grijze ouderen toebehoorde. Toen er nog geen kaarten waren, op papier of digitaal, via de GPS te bekijken of afgeprint van de PC, wisten zij hoe je best van hier naar daar kon, waar een doorwaadbare plaats was, waar een verraderlijk moeras, welke gevaren je hier of daar beloerden. Zij waren de ervaren jagers en kenden de kneepjes. Oude vrouwen wisten hoe een haardvuur smeulend te houden, wisten welke kruiden misschien heling konden brengen, en zo verder, enzovoort.

Een speciaal type oude 'wetende' lieden waren de priesters die, meer dan anderen, inzicht hadden (of verondersteld werden te hebben) in de magische wereld, later in de diepste geheimenissen van religies. Ons woord priester (*prêtre*, priester, *presbyter* in talloze Middelnederlandse teksten) is een van de weinige termen die het christendom meebracht uit het Grieks: *presbyteros* is een comparatief van *presbys* (oud) en betekent dus - nog maar eens - oudere, ouderling.

En ook bij deze categorie duiken 'heer' en 'dominus' op. Tot in recente tijden lieten Rooms-katholieke priesters zich graag als 'Eerwaarde Heer' (E.H.) betitelen. Het protestantisme maakte komaf met het priesterschap, maar liet toch de in bijbelstudie universitair gevormde predikant als dominee door het leven gaan. Bij veel protestantse kerken horen ook 'ouderlingen', maar ze schrikken er voor terug hun titel in het Grieks te vertalen. Benedictijner monniken schreven 'Dom' voor hun naam, een afkorting van *Dominus*. Als leden van een orde met traditioneel veel grondbezit, ontstaan in een feodaal kader, konden zij daar meer dan anderen aanspraak op maken, zoals we verder zullen zien. De dominicanen, behorend tot een bedelorde, hielden het nederi-

ger. Hun naam is afgeleid van de stichter Domenicus (Domingo) de Guzman en 'domenicus' betekent 'behorend bij een domein', 'toebehorend aan een heer'². Maar ook deze broeders lieten zich 'predikheren' noemen...

Kennis is macht, en macht houdt aanzien in, ook in de tijd dat de mensen nog, in dierenhuiden gehuld, met vuistbijlen rondliepen. Toen al!

Van God de Heer naar feodale adel

In het Nederlands is de situatie omtrent het vroegste gebruik niet zo duidelijk, maar uit ontstaansverhaal van de woorden sieur en sire in het Frans kunnen we wel wat leren³. Tegen het einde van de 10de eeuw werden er in het Oudfrans alleen God en zijn heiligen met de titel getooid (Dieu le Seigneur). Nauwelijks iets later hadden gewone sterfelijke machthebbers hem al binnengehaald voor eigen gebruik. Dat gebeurde het eerst door koningen en die werden al spoedig gevolgd door de adel. De variant 'sire' werd aanvankelijk eveneens enkel geassocieerd met God (notre sire Jesus Christ, 1080), maar vanaf de 12de eeuw werd het de exclusieve aanspreektitel van vorsten en dat bleef zo tot op heden, ook in het Nederlandse taalgebruik⁴.

42 Hoewel de term seigneur al heel vroeg in overdrachtelijke wijze gebruikt werd voor iedereen die gezag uitoefent, bijvoorbeeld voor de 'echtgenoot' (!), ook bij niet-edelen, is hij innig geassocieerd met de feodaliteit, met de adel. Ernest Warlop gaf in zijn grote studie over de Vlaamse adel vóór 1300 aan dat de 10de- tot 13de-eeuwse edelen zich onderscheidden van andere vrijen door een combinatie van rijkdom aan zowel eigen grondbezit en eigen mensen als aan grote lenen⁵. Zij waren onbetwist heren in de feodale betekenis van de titel. Niet toevallig zit in de 'heerlijkheid', meestal, maar niet altijd, bestaande uit landeigendom, de woordstam 'heer'. Het bezitten van 'heerlijke' rechtsmacht, vooral de middele en hogere justitie, verbonden aan bepaalde heerlijkheden, blijkt overigens belangrijker geweest te zijn dan het loutere bezit van leengoederen. Dergelijke rechtsmacht was in de late middeleeuwen het meest typerende adellijke bezit⁶.

De adel schijnt zijn nogal vage positie vooral consistent en algemeen aanvaard gemaakt te hebben door een strikte huwelijkspolitiek. Adellijk kon men in die vroege periode slechts zijn als men uit twee adellijke ouders geboren was. Het leenerfrecht was uitzonderlijk in de bevoordeling van één enkele erfgenaam. De oorsprong daarvan was te vinden in de primitieve 'personele unie' tussen heer en vazal. Delingen zouden de dienst van de vazal immers in het gedrang brengen. Hij moest kostbare rijdieren bezitten (ruiter -> ridder; cheval -> chevalier) en enkele gezellen kunnen optrommelen en van voedsel voorzien om krijgsdienst en soms ook andere diensten te verrichten voor de leenheer.

Dit systeem bleek echter onhoudbaar. De groep werd door de beperkte huwelijkskeuze en door de erfrechtelijke bevoordeling van de oudste zoon, echt een heel beperkt gezelschap. Warlop beschreef hoe de beslotenheid een dubbel snijdend zwaard was. Indien volgehouden, zou het onvermijdelijk tot de totale ondergang er van leiden⁷. Al in de middeleeuwen werd het effect daarvan beperkt doordat de basis van rijkdom, ook bij de adel, steeds minder ging berusten op het bezit van lenen. Voor wat het overige familiefortuin betreft, meestal het overgrote deel, gold bij ons het Vlaamse coutumiere (gewoonte) erfrecht met volstreckte gelijkheid van alle kinderen, vrouwelijke zowel als mannelijke, jongste evengoed als oudste⁸.

Van feodale naar 'nieuwe' stedelijke adel

Nog een begrip dat in de heel oude hiërarchische samenleving thuis hoort, is dat van 'vrij' man. In onze streken zou dat oorspronkelijk een nakomeling moeten zijn van de Frankische veroveraars uit het tijdperk van de grote volksverhuizingen. Het 'vrank spreken' en 'vrank en vrij' verwijzen er nog naar. Maar dat 'vrij' zijn was vaag en er bestond al in de 12de eeuw een sterke stroming in de steden om de horigen te emanciperen. Zelfs in die vroege tijd was dit milieu een krachtige motor van sociale vooruitgang. Zo kon het gebeuren dat de machtigste en rijkste familie van Brugge, het Veurns-Brugse geslacht van de Erembalden waarvan leden de moord op de jonge graaf Karel de Goede beraamden en in 1127 uitvoerden, van 'onvrije' origine was. 'Dat de Erembalden onvrij waren was een publiek geheim: iedereen wist het, maar niemand durfde het luidop zeggen' schreef Raoul Van Caenegem in zijn inleiding op de uitgave van het beroemde dagboek van Galbert van Brugge⁹.

Het hiërarchische onderscheid was dus al vroeg wazig. Daar kwam nog bij dat de adel in de 13de eeuw aanzienlijk verarmde en dat stelde rijk geworden stedelingen toen al in staat zich in die kringen te nestelen. Frederik Buylaert beschreef in zijn studie over de laatmiddeleeuwse adel in Brugge en het Brugse Vrije hoe adeldom er in die tijd, net als elders in de Nederlanden, een vaag begrip was. Het al dan niet tot de adel behoren werd in de eerste plaats bepaald door sociale consensus: door het aanvaard worden in de groep van de gevestigde adel als één van hen. Het nabootsen van de adellijke levensstijl was dé aangewezen weg om daarin te slagen. Dat kon door het verwerven van lenen of heerlijkheden, door deelname aan machtsuitoefening en krijgsoedrijf, door het bezitten van een paard en een zwaard, en tenslotte ook door het aanknopen van huwelijksbanden met gevestigde adellijke families¹⁰.

Hierna geven we enkele voorbeelden uit de Gentse stadsgeschiedenis die dat beeld alleen maar bevestigen. Een burger kon zich 'innestelen' door huwelijk met een adellijke dame, later ook met een adellijke heer, meestal een jongere zoon. Na de verhuis van de Gentse burggraven naar Heusden in 1212 of

kort daarvoor, was er te Gent in de 13de eeuw geen 'oude' adel meer¹¹. Een huwelijk zoals dat van Geraard de Duivel, een jongere zoon uit de Gentse burggrafelijke familie, met de niet adellijke Elisabeth van Slote, dochter van een Gentse wolhandelaar, doorbrak de geslotenheid. Bekender nog werden de Gentse families Utenhove en Sersanders die eveneens op deze manier allieerden met de burggrafelijke familie die toen overigens al definitief verdreven was van de macht die oorspronkelijk bij haar burggraventitel hoorde¹².

Uiteraard was rijkdom de allesbepalende factor in deze huwelijkspolitiek. Het was ook het doorslaggevend element in nog een tweede mogelijke stap op de weg naar adellijk prestige: het aankopen van grond. Het in leen hebben van een grond typeerde de leenman en het bezitten van eigen grond kenmerkte de vrije man die daardoor, als het er op aan kwam, van niemand afhankelijk was. Grond was in tegenstelling tot andere goed ook onvergankelijk. Huizen waren roerend goed en vergankelijk. Grondbezit was eigen aan heren. In de betekenis van grondeigenaar blijft 'heer' tot op heden in gebruik in de volkstaal. Als een West-Vlaams boerenkoppel het heeft over 'onzen here', dan bedoelen ze hun nog dikwijls adellijke landeigenaar, hun 'proprietaris'.

44 De rijke stadsfamilies hadden oorspronkelijk niets gemeen met de adel, behalve geleidelijk aan verworven grondbezit. Zij kwamen op en werden machtig in stedelijke gemeenschappen die buiten het feodale maatschappelijke kader ontstonden. Ze konden onmogelijk heren zijn die bescherming en goederen (meest onroerende) als leen gaven aan hun vazallen die van hun kant gehoor moesten geven en (meestal militaire) dienstverplichtingen nakomen. Ze waren evenmin leenmannen. Als 'erfachtige lieden', bezitters van erfland, vormden ze het stadspatriciaat¹³. Tot 1301 hadden deze stedelingen het stadsbestuur volledig in handen. Ze putten nog tot in de 14de eeuw aanzien (veel meer dan rijkdom) uit grondbezit¹⁴. Die toestand, waarvan in het Gentse stadsbeeld nu nog enkele gevels met opschrift 'Vrij Huis -Vrij Erve' getuigen, hield een aparte status in. Feitelijk betekende 'vrij eigen goed' net hetzelfde als dat van de allodiale (niet in leen, maar in volle eigendom gehouden) gronden van de machtigste heren op het platteland, de hoogste adel en de rijkste abdijen inclusief. Alleen betrof het meestal slechts enkele nietige bebouwde perceeltjes stadsgrond¹⁵.

Naarmate de ene groep rijker werd en de andere armer, was er uiteindelijk zelfs geen inhoudelijk verschil meer tussen de edelen en vermogende burgers met eigen erfgrond die trouwens zelden hun enige onroerende bezit was. Vanaf de 13de eeuw, waarschijnlijk zelfs daarvoor, maar vooral daarna, verwierven burgers ook lenen¹⁶. Het kon zelfs voorkomen dat een adellijke een leen hield van hen¹⁷. Dergelijke aanwinsten waren een middel om te klimmen op de sociale ladder. Veel lenen vormden trouwens 'heerlijkheden', met bijhorende 'heerlijke' rechten, zoals uitoefening van justitie en andere nuttige en/of eervolle voorrechten.

Met al deze bezittingen en rechten voldeden zeker de rijkste onder de stedelijke 'erfachtige lieden' aan de hierboven door Warlop gegeven omschrijving van de 10de-13de-eeuwse adel. Maar, zoals al gezegd, deze laatste groep hield de gelederen gesloten, zoveel mogelijk en zolang ze kon.

Eersame ende wijse heeren schepenen en dekens

Aan de alleenheerschappij (let op het woord!) van de erfachtige lieden kwam al bij de aanzet van de 14de eeuw een einde. Bij de omwenteling die toen te Gent plaats greep, kwam het stedelijke grondbezit grotendeels in handen van hun tegenstanders in eigen stad. Het statuut van de gronden veranderde niet, maar de exclusieve juridische en politieke rechten die er aan verbonden waren, verloren in snel tempo aan inhoud.

Het zal geen toeval geweest zijn dat er precies bij de aanvang van dit regime een titulatuur ontstond die eigen werd voor de 14de- en 15de-eeuwse Gentse politieke top, meer bepaald de eerste en tweede schepenen van de Keure en de twee hoofddekens of overdekens van de ambachten. Vooral illustratief hiervoor is de quasi stereotype aanvangsformule met de namen van de twee bijzonderste schepenen waarmee ieder schepenenjaar, tevens boekjaar, op 15 augustus in de stadsrekeningen ingezet werd. Het is een betrouwbaar gegeven: die schijnbaar droge rekeningcohiere mogen aanzien worden als de meest consistente en meest objectieve getuigenis van het reilen en zeilen van het stedelijke bestuur in die tijd¹⁸. Het waren niet enkel poorters, rechtstreekse of onrechtstreekse opvolgers van de 'erfachtige lieden', die daarin met de herentitel getooid werden. Dat gebeurde ook bij de hoofddekens van de twee verenigingen van neringen, de weverij en de 'kleine neringen' die deelnamen aan het stadsbestuur¹⁹. Men noemde hen net als de schepenen, waarmee ze trouwens dikwijls in één adem aangehaald werden, *eersame ende wijse heeren*²⁰.

De Gentse voorbeelden illustreren perfect een derde element van het door Buylaert aangegeven kader dat tot opname in de adel konden leiden: deelname aan de publieke macht. De meeste van die machtuutoefenaars waren echter te vinden, niet bij de adel zelf, maar in de periferie er van. Schepenen en hoofddekens werden betiteld als 'heer', maar ze werden daarom nog niet aanzien als adellijk. Hun betiteling was zeker niet erfelijk. Alles wijst er bovendien op dat de herentitel toen niet zozeer eigen was aan welbepaalde personen of families, maar aan de functies van topschepenen en hoofddeken. Het valt op dat de vele Gentse 'heren' zich niet blijvend heer konden laten noemen. Op uitzonderingen na werden ze in de bewaarde stukken de ene keer als zodanig aangeduid en de andere keer dan weer niet. Niet alleen de titels maar ook de namen van veruit de meeste topschepenen en hoofddekens

verdwenen uit de boeken na het voltooien van hun ambtstermijn.

De meer expliciete adellijke aspiraties van sommige stedelingen kregen publieke erkenning, zij het soms niet zonder moeite. Een nogal eigenaardige illustratie daarvan vinden we bij niemand minder dan Jacob van Artevelde. Deze poorter, hostellier (makelaar) en bezitter van een heerlijke titel, doodde in 1340 eigenhandig een Brabantse ridder omdat die beweerde dat Jacob niet van adel was.

Her, ser, mer, der en ver bij de vleet

De 14de- tot 15de-eeuwse ambtelijke archieven leren ons dat er toen schijnbaar nogal wat 'heren' rondliepen in de stad. Niet voor niets kregen de Gentenaars in het rederijersmilieu de titel 'Heren van Gent' opgespeld. Dat gebeurde uiteraard in de tijd voorafgaand aan 1540 toen ze door 'hun' keizer Karel de strop omgedaan werden²¹.

Talrijke persoonsnamen worden in diverse Gentse ambtelijke stukken voorafgegaan door een Duits lijkend *Her*, een zowaar Engels aandoend *Ser* of een wat raadselachtig *Der*, *Mer* en *Ver*. Wat betekende dat allemaal? Het is eenvoudiger dan het lijkt en veel moet men er niet achter zoeken. *Her* is simpelweg de toen gebruikelijke schrijfwijze van Heer. De dubbele 'ee' was in de vroege 14de eeuw onbekend. Zo schreef men bvb. Merham in plaats van Meerham of Meerhem²². *Ser* is de genitiefvorm: 'sHeer'²³. Een voorbeeld daarvan is de plaatsnaam Serraasgerecht. Vooraleer dit grondgebied, destijds een heerlijkheid samenvallend met de parochie Ekkergem waarin onder andere de huidige Raas van Gaverestraat ligt, door Gent verworven werd, was een leen van de Sint-Baafsabdij gehouden door de heren van Gavere die allen Raas heetten²⁴. Het was 'sHeer Raas' Gerecht.

De *Ser* aanhef van de naam - eigenlijk moeten dat uitspreken als 'seer' - was ook buiten de bekende rijke families ruim verspreid. Een losse greep uit enkele 14de-eeuwse stadsrekeningen²⁵ levert tal van illustere onbekenden op zoals Serbrandins, Serdaneels, Serlambrechts, Serlennoets, Serleys, Sermaes, Sermagheleins, Serphilips, Serpieters, Ser(r)eubs, Serthomaes of Servolkers. Waren dat allemaal afstammelingen van 13de-eeuwse patriciërs zoals de Sersanders of ook nog de Sersymoens? Of werden ook sommige personen uit de nauwe entourage van belangrijke figuren, dienaren en dergelijke naar hun 'patroons' genoemd en erfden ook de afstammelingen van dergelijke 'lieden van' zoals men ze aanduidde, van lieverlede de naam? Volgens Buylaert behielden de aanspreking 'heer' en de afleiding 'ser' op het platteland hun oorspronkelijke gerontocratische betekenis: ze drukten de status uit die een persoon verwierf door een zekere leeftijd te bereiken. Ook moeten we er

rekening mee houden dat de herentitel in de Gentse archiefpapieren heel dikwijls bij priesters hoorde. Het is dan ook niet uitgesloten dat sommige 'ser'namen kinderen van priesters betroffen. Die waren in die tijd nog heel gewoon. Hoe het ook zij, al die 'ser'namen tonen aan dat de titel van 'heer' te Gent veel gebruikt werd.

En *Der*, *Mer* en *Ver* tenslotte? Naar analogie van *Ser*, afgeleid van *Her*, kan *Der* eigenlijk niets anders zijn dan 'dHeer', de Heer dus. *Mer* is een samentrekking van Mijn Heer. En *Ver* (veer) hoorde bij belangrijke vrouwen, zoveel is duidelijk. Ook de namen van deze vrouwen bleven wel eens gefixeerd tot familienamen met behoud van de aanspreektitel. Bekende Gentse voorbeelden daarvan zijn: verTrunen, verCeliens, verSaren, verClaren. Net als de bovenvermelde heren waren de vrouwelijke naamgevers allicht niet om het even wie. De 'ver' uit hun namen mag dus niet verward worden met de banale samentrekking 'ver' uit 'van der', bvb. Verhaeghen uit Van der Haeghen, een pas vrij laat in zwang gekomen vorm overigens.

Baas boven baas: 'mijn heer' boven gewone 'heer'

De Gentse heren schepenen en hoofddekens kwamen in de vuurlinie terecht. In 1451 verweet Filips de Goede de Gentenaars dat de (hoofd)dekenen *als twee heeren van der stede zyn ende hem (zich) draghen (achten) boven haren natuerlicken gheboornen Heere ...*²⁶. De onderhandelingen mislukten. Toen de Gentse delegatie de hertog tenslotte naar hun stad inviteerde (een niet zo voor de hand liggend verzoek), antwoordde hij gepikeerd dat de door hem geviseerde dekens *... meerdre (hogere) heeren waren dan hy, ende alzo langhe als zy int stede waren, zo en zal ick er nyet en commen*. Dit alles volgens een Gentse kroniek die een al of niet waarheidsgetrouwe vertaling weergeeft van de hertogelijke uitspraken²⁷.

Dat was echter zowel naar vorm als naar inhoud een schromelijke overdrijving. Het volstaat de stadsrekeningen even na te kijken om te zien dat de Gentenaars nooit ofte nimmer hun eigen 'heren' op dezelfde hoogte stelden als de hertogen of hun voorgangers de graven, laat staan dat ze hen als hoger zouden aanzien hebben. Met een stedelijke 'heer' zal wel bedoeld zijn dat die gezag uitoefende over de medestedelingen, maar er was nog een tweede titeltype dat duidelijk een trapje hoger stond dan simpelweg 'heer' en dat was 'mijn heer'.

In de Gentse 15de-eeuwse stadsrekeningen voegde men aan de afgekorte titel *mer* of *mher* ook steevast *ruddre* aan toe, want *mer* was - in die tijd althans - een titel die voorbehouden was aan edellieden vanaf het moment dat ze tot ridder geslagen werden. Dergelijke aan de Gentse top in die tijd overi-

gens dun gezaaide figuren²⁸ werden wel degelijk als behorend tot een hogere klasse beschouwd.

Wanneer iemand 'mijn heer' zei of schreef, dan werd er ondervestaan dat die 'mijn heer' niet zomaar ergens neutraal een hoge piet was, maar dat die baas was over zijn/haar eigen persoontje, of in elk geval toch hoger stond in de maatschappelijke pikorde. Vandaar het onderscheid. 'Mijn' heer (mon sieur) en ook 'onze' heer benadrukken een persoonlijke onderworpenheid: niet van een abstracte 'om het even wie', maar van ik zelf, van wij, al of niet als weergave van de werkelijke toestand of als louter beleefdheidsformule gebruikt.

Monseigneurs

Nog meer verheven ging het er aan toe wanneer de graaf zelf in beeld verscheen. Bij hem kon er zelfs geen sprake zijn van afkorting. Hij werd steevast voluit aangeduid als *ons here den grave of mine* (later *mijn*) *here* (later *heere*) van *Vlaendren*. De schepenen beschouwden zichzelf trouwens als functionerend in een hiërarchie waarin de graven en hertogen onbetwistbaar boven stonden. Dit zagen ze dagelijks voor zich op de muren van de schepenzaal van de Keure waar de figuren van de opeenvolgende Vlaamse graven op geschilderd waren in opdracht van de stad²⁹.

Bij de Bourgondische hertogen werd het - hoe zou het anders kunnen - nog meer expliciet. Die werden aangeduid als *ons geduchten heere*. Zelf omschreef Filips 'de Goede' zich tegenover de Gentenaars - in het Vlaams dan nog - als *hemlieden* (hun) *altyts goet heere*³⁰, maar toen de schepenen na de zware nederlaag van het gemeenteleger bij Gavere uitstel van betaling vroegen en kregen voor de immense boete aan de stad opgelegd, droop de onderdanigheid van de geslagen hond voor zijn meester er werkelijk af: *harde hoghe ende harde moghende, onze harde zeere gheduchte heere ende naturlic prince, heere Philips, bider graciens Gods hertoghe van Bourgoighen ... grave van Vlaendren, etc*³¹. Dit reveleert ons beter dan wat ook de eigenlijke inhoud van het woord heer.

Het *Monseigneur* (mon Seigneur, Messire) - steeds met hoofdletter, asjeblijft - dat, op de keper beschouwd, precies hetzelfde is als *monsieur*, bleef in latere tijden voorbehouden aan de landsheer en diens vertegenwoordiger in onze streken. Een ordonnantie van 1595, nog herhaald in de 18de-eeuwse Placcaertboeken, bepaalde: *Niemant en mag met dezen titel* (van Monseigneur) *vereert worden 't en zy den Stadthouder Gouverneur ende Capiteyn Generael van de* (Spaanse, later Oostenrijkse) *Nederlanden*³². De adellijke families (m.a.w. degene die als zodanig erkend werden) mochten zich wel met alsmaar ingewikkelder wordende namen met liefst Franse 'scharnieren'

toeien, maar *Monseigneur* was te hoog gegrepen, behalve blijkbaar voor de zogenaamde 'hoge' adel. Net als het *mijn heer* van de hoogste machthebbers door haastige klerken niet mocht afgekort worden tot *mher* of *mer*, mocht *Monseigneur* onder geen beding *monsieur* of *sieur* worden in de omgangstaal.

Nieuwere en nieuwste adel in oude gedaanten

Parallel met wat zich in de stedelijke context afspeelde, werd vanaf de 15de eeuw het adelen van ondergeschikten stilaan een belangrijk element in de grafelijke en later hertogelijke dominantiestrategie. Zoals aangetoond door Dumolyn en Van Tricht werd het vervullen van hoge politieke, juridische en militaire ambten in het graafschap Vlaanderen bijna een 'conditio sine qua non' voor het behoud van de geprivilegieerde politieke en sociale situatie op lange termijn of zelfs van de familie op zich³³. Te beginnen met Karel de Stoute, maar vooral vanaf het einde van 16de eeuw, werd adeldom strikter geformuleerd als een juridisch statuut (met adelbrieven), waarvan de toekenning voortaan zoveel mogelijk in handen van de vorst gehouden werd. Families die een adelbrief bezitten, worden met een technische term 'briefadel' genoemd³⁴.

Feitelijk betekende dat, na een intermezzo dat naar stedelijke autonomie neeg, een terugkeer naar wat de basis vormde van de feodaal stelsel: beloning van diensten aan de landsheer. Hoewel de feodaliteit als allesoverheersend systeem al lang voorbij was, paste dat volkomen in een dergelijk kader: de ondergeschikte verwierf een voorrecht, soms niet meer dan een adellijke titel, omwille van bewezen of nog te bewijzen diensten aan zijn heer. Het was voor de Bourgondische hertogen en de Habsburgse koningen en keizers een goedkoop middel om belangrijke lieden en families aan zich te binden. Dit nobiliteringsproces, zoals dat heet, was volledig tegengesteld aan wat hierboven voor de vroege stadsadel beschreven werd.

Een wat speciale categorie daarin, of enigszins opzij daarvan, vormden de koninklijke en hertogelijke bastaarden. Geboren worden als buitenechtelijk kind van dergelijke hoge heren, was dus ook een manier om adellijke status te bereiken. Hoewel bepaald door geboorte had dat niets te maken met feodaal erfrecht waarin enkel de oudste zoon bevoorrecht was. De vorst kon immers om het even wie adelen. Ook dat kan vergeleken worden met het tot leenman maken van iemand als beloning voor een geleverde of te leveren prestatie. In dit geval misschien als vergoeding voor diensten bewezen door de moeder?

Maar ook in het adellijke milieu stond de tijd niet stil. Nog voor het einde van de 17de eeuw werden actieve zakenlieden vereerd met adellijk prestige. Ze

verwierven een status die voordien volstrekt onverenigbaar geacht werd met het uitoefenen van economische activiteit. Met die superrijken er bij lijkt het contradictorisch, maar toch betekende deze evolutie in feite de doorbraak van een streven naar algemeen welzijn. Het vorstelijk belang, grotendeels gesteund op verdediging en oorlogsvoering met behulp van een ridderleger, verloor zijn exclusieve voorrang. Geleidelijk aan zou de gemeenschap, de natiestaat, gaan primeren. Men zag in dat niet langer een onverschrokken ridderschaar van tel was. De militaire adel verloor in de 16de eeuw zijn overheersend aandeel in de oorlogsvoering. Voortaan werd economische macht en rijkdom allesbepalend.

Het vorstelijke centrale gezag ging daarin mee. Steeds meer rijke handelaars kwamen voor adellijke gunsten in aanmerking. De zakenadel ontstond. Veel door handel en industrie rijk geworden lieden lieten zich maar al te graag een oude herentitel welgevallen, liefst erfelijk. De tijd van de katoenbaronnen, industriebaronnen, zeepbaronnen ... liet niet lang meer op zich wachten.

Gewone dames en heren ... en het proletariaat

De tijden veranderden en de herentitel begon aan snel tempo te devalueren. Zowat iedereen die in de 17de eeuw niet tot het proletariaat behoorde, die geen arme sloeber was, kreeg in administratieve stukken en diverse teksten de titel *Sieur* opgespeld. De 18de-eeuwse advocaten van de Raad van Vlaanderen lieten zich wat graag *heer ende meestere* (van *magister*) noemen. De titel was misschien gewild dubbelzinnig: 'heer en meester', 'mon seigneur et maître', betekent immers ook nog wat anders.

Er zou nog een revolutie moeten over gaan, en een kortstondig revolutionair geforceerd intermezzo met citoyen en burger, vooraleer de aanspreking *Mijnheer* algemeen werd. Meestal was het toen trouwens *Monsieur*. Het slot was onvermijdelijk. Zodra iedereen heer of dame geworden was, kwam de klad er in. Heren werden wel eens heertjes, een contradictio in terminis, en het woord madammen roept ook niet meteen vleierende associaties op. De devaluatie van de herentitel is zonder meer duizelingwekkend te noemen.

Bij al die echte rijkdom of schone schijn mogen we de naamloze massa's niet vergeten. Ook al mochten sommige rijke en/of machtige stedelingen bogen op een herenreputatie, tegenover of naast deze enkelingen stonden de talloze gewone stedelingen, om van de grote massa boeren en laten daar buiten nog te zwijgen. Hoe de tegenstelling tussen die twee categorieën tot uiting kon komen in een crisismoment, werd pregnant verwoord in een rijmkroniek uit 1379-1380³⁵. Die dateert uit het begin van de grote Gentse rebellie tegen Lodewijk van Male. De boerenopstanden (*jacqueries*) op het Franse platteland (1358) lagen nog goed in het geheugen en in Engeland giste een gewel-

dige volksofstand die in 1381 onder leiding van Wat Tyler zou losbarsten. De onbekende auteur van de kroniek, vermoedelijk iemand uit de directe omgeving van de graaf, heftig tegenstander van de stedelijke aspiraties, vooral van de wevers (*lez horribles tisserans* in de tekst), gaf dat onder andere aan in de volgende krasse termen:

Encore ont leur gueles fain(n = m)

Des biens des seigneurs estre plain

Nog erger zijn de beledigingen die de adel, de *ruters*, over had in het beruchte Kerelslied (eerste helft 14de eeuw) voor de 'kerels', domme boerenpummels, armzalige kwaadaardige veelvraten, die zich met hen dierven vermeten:

Wi willen van den kerels zinghen

Si syn van quader aert

Si willen de ruters dwinghen

Si draghen enen langhen baert

Haer cleedren die zyn al ontnait

Een hoedekyn up haer hooft ghecapt

Tcaproen staet al verdrayt

Haer cousen ende haer scoen ghelapt

(...)

Epiloog

Het hele verhaal gaat natuurlijk over macht en prestige, en dat ligt altijd delicaat. De in dit artikel beschreven devaluatie van opperste heer naar 'ieder-een', verraadt een vooringenomenheid: we schreven vanuit het historische begrip 'heer' en vanuit de oorspronkelijke hiërarchische context. Maar de evolutie kan ook van uit een heel ander standpunt bekeken worden, van uit ons eigen positie bijvoorbeeld. Wijzelf zijn helemaal of voor het allergrootste groot deel van onze genen allicht nakomelingen van 'onvrijen', 'halfvrijen' of niet adellijke 'vrijen' uit de Karolingische tijd en de eerste eeuwen er na toen het leenstelsel vorm kreeg en floreerde. En zonder dat we er iets moesten voor doen, werden we allemaal meneer of mevrouw, simpelweg omdat we in de 20ste eeuw geboren zijn. Niet de term devalueerde, maar de distinctieve

en discriminerende inhoud er van verdween naarmate de status van de minderen werd opgewaardeerd.

'Heer' is een titel waarmee we ons graag tooien. Beschouwen ons dus zelf het liefst als heersend en dominant? Toch niet als onderdanig. Om dat in te zien nemen we best een kijkje bij de 'monseigneurs'. Die aanspreking bleef ook in de 19de en 20ste eeuw voorbehouden aan koningen en prinsen, met daarbij ook nog de bisschoppen en prelaten die zich de titel eveneens lieten welgevallen wanneer ze als kerkelijke prinsen of kerkvorsten geëerd werden. De status van *Monseigneur* bleef onbereikbaar voor u en ik. Maar zelfs dat: ook die aansprekingsvorm is niet meer wat hij ooit was. Mochten wij hem ooit gebruiken bij iemand van 'prinselijken bloede', dan zouden we er bijvoorbeeld niet aan denken daarbij ook nog te knielen en daarmee het ultieme teken van onderwerping te geven. De aangesprokene zelf zou zich trouwens absoluut niet op zijn gemak voelen, mochten we dat doen.

Anno 2011 ontgaat ons blijkbaar de betekenis van zo'n titel. Onderwerping en overheersing, dat is toch inherent aan de verhouding tussen een gewone sterveling en een dergelijk heerschappij? Niet dus, niet meer. Dat belet echter niet dat de term heer nog altijd een zekere inhoud heeft: tradities overleven onopgemerkt, maar hun inhoud verandert niet zelden meer dan hun vorm. Overigens is het hele adellijke bestel een (zichzelf?) overlevende traditie. In de laatste jaren lijkt het er op dat meer en meer edelen die traditie liever onopgemerkt willen houden, dan dat ze er mee te koop lopen.

En tot slot: we kunnen het ook niet helpen dat dit verhaal bijna helemaal door mannen *beheerst* wordt (weeral dat woord!). Zo waren de tijden nu eenmaal. Ook al kon in vroegere eeuwen een dame - natuurlijk en zeker in sommige opzichten - ook wel domineren. Haar titel verraadt het al.

Noten

- 1 M.E. *laverd, loverd* (13c.), from O.E. *hlaford* "master of a household, ruler, superior," also "God" (translating L. *Dominus*, though O.E. *drihten* was used more often), earlier *hlafweard*, lit. "one who guards the loaves," from *hlaf* "bread, loaf" + *weard* "keeper, guardian, ward." Cf. *lady* and O.E. *hlafæta* "household servant," lit. "loaf-eater." (Uit Online Etymology Dictionary, 2011; M.E. Middelenlengels; O.E.: Oudengels; lit.: letterlijk).
- 2 De populaire verklaring van de naam 'Domenicus' als 'zondagskind' (kind geboren op de dag des heren) is volksetymologisch.
- 3 Het woord 'heer' komt voor in de 'Wachtendonkse psalmen' (901-1000, bewaard in afschrift): *Bigian sal ik thi an folkon herro*. In vertaling: Biechten zal ik U bij de volken, Heer. Deze bron wordt niet als Oudnederlands, wel als overwegend Oost-Nederfrankisch (Middelfrankisch) aanzien. In het Middelnederlands vinden we het woord terug vanaf ca. 1200 (van der Sijs, N., *Chronologisch*

Woordenboek, Amsterdam, 2001; de Vries, J., de Tollenaere, F., *Etymologisch Woordenboek*, 24ste druk, Utrecht, 2004).

- 4 *Dictionnaire Historique de la Langue Française*, Parijs, 1992.
- 5 Warlop, E., *The Flemish nobility before 1300*, Kortrijk, 1975, deel 1, p. 21-32, 104, 317-328.
- 6 Dat de edelen 'heren' waren, belette niet dat ze hun lenen, de bouwstenen van de feodaliteit, hielden van andere meestal nog hogere heren, zoals de graaf of de abdijen. De edelman was steeds en heer en vazal. De belangrijkste lenen werden door en van edelen gehouden, maar ook niet-edelen hielden lenen of waren vazallen (Heirbaut, D. *Over heren, vazallen en graven. Het persoonlijke leenrecht in Vlaanderen ca. 1000-1300*, Brussel, 1997, 75-76). Het onderscheid tussen al of niet belangrijk lag meestal bij de aan heerlijkheden verbonden rechtsmacht (Buylaert, F., *Repertorium van de Vlaamse adel (ca. 1350 – ca. 1500)* Gent, 2011, p. 7.
- 7 Ganshof, F.L., *Qu'est-ce que la féodalité*, Brussel, 1957, 3de uitg., p. 180-183. Wanneer er geen zoon was, gingen de lenen en de titel over op de oudste mannelijke erfgenaam van de jongere tak. Voor een analyse van het risico op uitsterven zie Janssens, P., *De evolutie van de Belgische adel sinds de late middeleeuwen*, Brussel, 1998, p. 185-190
- 8 Devriese, L., Gents erfrecht in een notedop. In: *Archiefvink*, Gent, 2006, jg. 6, p. 47.
- 9 Van Caenegem, R., De Vlaamse crisis van 1127-1128. In: *Galbert van Brugge. De moord op Karel de Goede*, Antwerpen, 1978, p. 17-18.
- 10 Buylaert, F., Edelen in de Vlaamse stedelijke samenleving. Een kwantitatieve benadering van de elite van het laatmiddeleeuwse en vroegmoderne Brugge. In *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis*, 2007, jg. 4 nr. 2, p. 29-56.
- 11 Warlop (deel 3, p. 827-829) vermeldt naast de burggraven te Gent alleen een verder onbekende familie van 'dives' (rijken) die tussen 1115 en 1140 als 'nobilis' aangeduid werd. Alleen enkele van hun voornamen zijn in de bronnen terug te vinden.
- 12 Bij Warlop de voorbeelden van Geraard de Duivel en de Utenhove's. Het best bekende 13de-eeuws Gents geval betreft Alexander Braem, zoon van Boudevijn Braem, kleinzoon van Abraham 'de Gandavo'. Deze kocht in 1231 de Wal, of het Hof ten Walle, het latere Prinsenhof van de Gentse burggraaf en zijn vrouw. De koop en het uithuwelijken van een dochter door Alexander aan een broer van de burggraaf, was symptomatisch voor de verhouding tussen stadspatriciaat en feodale adel in die tijd (Laleman, M.C., Stoops, G., De Wal in de 13de en de 14de eeuw. In: *Het Prinselijk Hof Ten Walle in Gent*, Gent, 2000, p. 16). De jongere zoon kon echter geen rechten laten gelden op de Gentse burggravij. Deze kwam via het feodale erfrecht aan het einde van de 14de eeuw in handen van de Franse familie de Melun en eindigde in de 18de eeuw met de prinsen de Soubise.
- 13 De Gentse 'viri hereditarii' of 'erfachtige lieden' werden grondig bestudeerd en beschreven door Frans Blockmans (Blockmans, F., *Het Gentsche Stadspatriciaat tot omstreeks 1302*, Antwerpen, 1938, pp. 574).
- 14 Dat 'vrije' grondbezit was in de steden, zeker in de 14de eeuw, heel beperkt. Slechts 3% van het aantal Gentse huizen waarover gegevens voorhanden zijn voor de jaren 1380-1389, waren 'vrij huis, vrij erf'. Toen al bezaten de stedelin-

gen al aanzienlijke grondoppervlakten buiten de stad die agrarisch uitgebaat werden (Wynant, L., *Peiling naar de vermogensstructuur te Gent op basis van de staten van goed, 1380-1389*. Reeks Standen en Landen, Heule, 1973, deel 63, p. 78 en kaartje).

- 15 Blockmans, F., 1938, p. 367. Citaat: 'De percelen portusgrond, die tot dan (1300) de heriditas der erfachtige lieden hadden uitgemaakt en ondanks de belachelijke onbenulligheid er van, het substraat van de juridische privilegiëring dier kaste gebleven waren ...'.
- 16 Ganshof, F.L., 1957, p. 216; Blockmans, F., 1938, p. 343.
- 17 Heirbaut, D., 1997, p. 79-80.
- 18 In hun eigen registers van wettelijke passeringen (Stadsarchief- hierna SAG, reeks 301 voor de Keure en SAG, reeks 330 voor Gedeele), geneerden de heren schepenen zich aanzienlijk minder dan in de stadsrekeningen (SAG reeks 400). Bij de aanvang van de schepenjaren lieten ze er zich steevast als 'heer' betitelen. Dit bewijst dat, zeker in het eigen milieu, de titel 'heer' ingeburgerd was voor de stedelijke toppolitici, tot wat voor geleding ze ook behoorden.
- 19 In 1360: "... dat waecken souden (van Pasen tot Halfoogst) der Heinric Goethals (vermoedelijk deken van de kleine neringen) ende der Willem van Huuse (deken van de weverij), elc met 7 knapen... (SAG, reeks 400 nr. 9, f. 109v); 1362: "den here Willemme van Huse, deken ende beleedre (leider) van der weverien, van sinen pensioene (loon) ... den here Gillisse van Laethem, deken ende beleedre van den cleenen neeringhen, van sienen pensioene ..." (Ibid. f. 138): in 1363 bijna identiek (Ibid. f. 164v). De hoofddekens hadden politionele bevoegdheid op speciale gelegenheden zoals de Auweet op Halfvasten.
- 20 De Potter, F., *Gent van den oudsten tijd tot heden*, Gent, 1882, deel 1, p. 447 en 449. In 1540 nekten de raadgevers van Karel V deskundig de politieke macht van de ambachten. De twee neringverenigingen en hun hoofddekens verdwenen. In de plaats kwam een systeem met een kleiner aantal vrij kunstmatig samengestelde ambachten met aan het hoofd een (*h*)*euverdeken* die meestal totaal vreemd was aan de neringen in kwestie. Het dekenschap werd een erefunctie. De overdekens werden gezocht en gevonden in het milieu van gefortuneerden en geprivilegieerden waaruit toen ook de schepenen geselecteerd werden. In contrast met hun voorgangers waren deze heren, als het er op aan kwam, aangestelde lakeien van het centrale gezag of eerder nog inhoudloze zetstukken.
- 21 Meer over de Gentse 'heren' bij Devriese, L., *De opstandige Gentenaars: eerst 'heren', pas later 'stroppen'*. In: *Ghendtsche Tydinghen*, Gent, 2006, jg. 35, p. 2-14 en 70-81. Dit artikel in Van Mensen & Dingen is een bewerking en aanvulling hiervan.
- 22 De dubbele ee kwam uitzonderlijk al in de 14de eeuw voor, bv. in de Gentse stadsrekeningen *Int jaer Ons Heeren als men schreef* 1361 bewaard in Stadsarchief Gent (SAG, reeks 400, nr. 9, f. 117 en 132v).
- 23 Verwijs, E., Verdam, J., *Middelnederlandsch Woordenboek*, sGravenhage, 1907, deel 7, kolom 981. In dit werk ook de andere hier relevante woorden. De s waarop alle 'ser'-namen eindigden (vb. Sersanders), is eveneens een genitiefvorm. Ser werd dus niet afgeleid uit het Latijnse senior (oudere) waaruit het Franse seigneur, het Engelse sir, ons woord sire en ook het vanaf de 17de eeuw bij ons algemeen gebruikelijke sieur ontstonden. Naamervers van de 13de-eeuwse heer Sander (Alexander) uit de Onderstraat metamorfoseerden

in de 17de eeuw tot Sersanders de Luna, met de vanaf die tijd voor adellijke families onvermijdelijke 'scharnier' dus. Hoe het zat met de continuïteit in de overerving, laten we graag aan anderen over. De meeste 'ser'-namen hielden het zo lang niet uit, althans niet in adellijk milieu. In de door Justus Billet opgestelde (erg lange en 'meer dan volledige') lijst van 17de-eeuwse Gentse adel vinden we daarvan alleen Sersanders terug (in deel 5 van de *Politije Boecken* 1658 - 1666, fragmentarisch uitgegeven door De Busscher, E., *Juste Billet, chroniqueur Gantois au XVII siècle*, Gent, 1873, p. 189-196).

- 24 Gysseling, M., *Gent's vroegste geschiedenis in de spiegel van zijn laatsnamen*, Antwerpen, 1954, p. 74. Andere plaatsnamen met 'ser' verdwenen: Ser Boudinsbrugge (nu Zuivelbrug), Ser Godeverds steghe (nu Gruuthusestraat), Ser Machlems strate (bij de Sint-Baafsabdij, verdwenen), Ser Soimans strate (nu Dobbel Slot). De naam Sanderswal (tser Sanders walle, herinnerend aan de familie Sersanders) verdween eveneens, maar werd in de 20ste-eeuw heropgevestigd.
- 25 *Gentse stads- en baljuwsrekeningen (1365-1376)*, Ed. Nicholas, D., Prevenier, W., Brussel, 1999, Index p. 522-523; Buylaert, F., 2011, p. 15.
- 26 *Dagboek van Gent* (Fris, V., 1901, deel 1, p. 119-120).
- 27 *Dagboek van Gent* (Fris, V., 1901, deel 1, p. 125). De Bourgondiër had het speciaal over Lieven de Pottere (was deken van de grauwwerkers geweest), Lieven Sneevoet (van de kruideniers) en vooral Daneel Sersanders.
- 28 Onder de eerste schepenen (poorterij) vinden we in de stadsrekeningen als 'mer' in de periode voor Gavere Willem van Vaernewijk (1346-1347), Adriaen Vileyn (1439-1440), Boidin de Vos (1443-1444), Claeys Triest (1444-1445; 1447-1448) en Lieven van Liedekercke (1445-1451). Bij de tweede schepenen (uit de neringen) was er geen enkele. Iemand als Joos Vijt (1433-1434) werd als 'her' betiteld en dit enkel op de kaft van het rekeningenboek. Verder zijn er buiten de lijsten van herenkiezers (veelzeggende term: vier personen die jaarlijks namens de graaf of hertog een deel van de schepenen moesten kiezen) nauwelijks mer's te vinden tussen de letterlijk duizenden namen in de stadsrekeningen van de periode 1314-1453.
- 29 Van Leeuwen, J., Het decor van een machtswissel. Ruimtegebruik bij de Gentse wetsvernieuwing in de vijftiende eeuw. In: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Gent, 2003, deel 57, p. 53-54.
- 30 *Dagboek van Gent* (ed. Fris, V., 1901, deel 1, p. 124).
- 31 Fris, V., Nieuwe oorkonden betreffende den opstand van Gent tegen Philips den Goede. In: *Handelingen der Maatschappij voor Geschied- en Oudheidkunde te Gent*, Gent, 1906-1907, deel 7 (oude reeks), p. 199. Tekst uit 1455.
- 32 *III. Placcaert-Boeck van Vlaenderen*, Gent, 1767, 1389-art. II. Hieraan werd pas vanaf de 18de eeuw streng de hand gehouden.
- 33 Dumolyn, J., Van Tricht, F., Adel en nobileringsprocessen in het laatmiddeleeuwse Vlaanderen: een status questionis. In: *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, Den Haag, 2000, jg. 115 nr. 2, p. 197-222; idem, De sociaal-economische positie van de laatmiddeleeuwse Vlaamse adel: enkele trends. In: *Handelingen van de Genootschap voor Geschiedenis*, Brugge, 2000, jg. 137, nr. 1-2, p. 3-46.

- 34 Janssens, P., 1998. Vooral het afsluitende hoofdstuk 'Adelsbeleid en staatsvorming' (p. 319-327) en het glossarium van adellijke termen (p. 465-482) geeft een verhelderend inzicht in deze complexe materie. Het hoofdstukje 'Nieuwere en nieuwste adel in oude gedaanten' is hoofdzakelijk hierop gebaseerd
- 35 Chronique rimée des troubles de Flandre en 1379-1380 (Ed. Pirenne, .). Opgenomen als deel 1 in: *Verhandelingen der Maatschappij voor Geschied- en Oudheidkunde te Gent*, Gent, 1902, pp. 1-62. Stedelijke 'seigneurs' aangehaald in versregels 351, 394, 703, 763, 791, 792, 804, 816, 852, 896, 921, 966, 969, 1058, 1119, 1132 en 1159. Overigens behoorden die seigneurs ook al niet meer tot de feodale adel. Hier en op tal van plaatsen elders in de tekst werd *seigneurs* als synoniem gebruikt voor de toen heersende leden van de stedelijke elites te Brugge, leper of Kortrijk en de graafgezinden te Gent.